

Jak členit dějiny, a proč je to důležité pro školu i společnost

Lukáš Mikulecký

Evropská civilizace a její liberální demokracie se dnes setkává s výraznými problémy. Dlouhodobě nejcitelnějším je řešení klimatické krize a druhým, ještě destruktivnějším, je posilování antisystémových autoritářských stran všude po kontinentu. Osobně si myslím, že část těchto problémů vychází přímo z našeho myšlení a přístupu k minulosti.

Evropská modernita byla postavena na víře ve svou nadřazenost vůči ostatním civilizacím a zároveň na přesvědčení, že lidský rozum je jako jediná věc na světě dokonalá, protože dokáže vše ostatní usměrňovat.¹ Přestože tento přístup předtím vedl k nevídanému vědeckému pokroku a k víře v budování spravedlivějšího světa zítřka, měl také velké množství temných stránek, jako například podmaňování až zotročování si jiných, neevropských kultur. Nové filozofické a vědecké směry sice ukázaly problematičnost těchto přístupů, ale jejich velká část zůstává naplno v uvažování a ve slovníku široké společnosti. Tento stav je způsoben i aktuálním přístupem vzdělávání na základních a středních školách, které pomáhají konstruovat naše kulturní představy o okolním světě. Obzvláště důležitá je role dějepisu, protože především ten vysvětluje vývoj vedoucí k složitostem dneška a společnost v něm hledá odpovědi na otázky svého smyslu v kontextu zbytku světa. Proto realitu kolem sebe spatřujeme i pohledem, který jsme obdrželi v hodinách dějepisu ve škole. Přestože česká společnost nikdy nebyla kolonizátory, jako například Velká Británie nebo Francie, které se dívaly na své kolonie a kulturu původních skupin svrchu, přijali jsme v minulosti část těchto obrazů za své a o mimoevropských kulturách uvažujeme podobným způsobem. Zároveň skrze svůj nacionalismus hájíme velké množství předsudků vůči dalším, často i mnohem bližším etnikům.^{2,3}

Ve své esejí se proto budu věnovat obecnému rozboru těchto problémů. Především chci zauvažovat, zda by nebylo částečným řešením využití alternativního modelu rozdělení dějin vycházejícího z přístupu historika Stephena Morilla.

Obrovský zlom pro naše chápání okolního světa přišel, když René Descartes a obecněji další evropští novověcí filosofové ustavili lidský rozum doprostřed všeho

1 Enrique DUSSEL, *Eurocentrism and Modernity (Introduction to the Frankfurt Lectures)*, in. *The Postmodernism Debate in Latin America* 20, 1993, s. 65–76. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/303341> [náhled 7-7-2025].

2 Libor KONVIČKA, *Jsou Češi nacionalisty a xenofoby?*, STEM prosinec 2001. Dostupné z: <https://www.stem.cz/jsou-cesi-nacionalisty-a-xenofoby/> [náhled 7-7-2025].

3 Jakub RÁKOSNÍK, *Co je nového v historii*, Praha 2024, s. 60.

světového dění jako základ utváření a organizování reality.⁴ To vedlo k podmanění přírody lidskému duchu, kdy rostliny i živočichové spolu se svým životním prostředím byli pouhými objekty, s nimiž člověk mohl pracovat tak, jak mu to přinášelo nejvyšší užitek.⁵ I přes velký technologický pokrok, který tento přístup nastartoval a který zvyšoval životní úroveň, vedla tato vidina nakonec k nadužívání přírodních zdrojů v míře, která pro ni má nezvratné následky. Při svých aktivitách uvažuje většina lidí o přírodě spíše jako o pouhém vyhrazeném prostoru, který má nanejvýš estetickou funkci. Závislost civilizace i jednotlivce na přírodě je dávana do pozadí. Projekty ochrany přírody se proto začaly objevovat pouze postupně a širokých společenských rozměrů nabraly až v 70. letech minulého století.⁶ Následná komplexnější ochrana přírody bezpochyby měla velmi pozitivní vliv na konkrétní oblasti, ovšem na řešení dnešní celosvětové klimatické výzvy není dostatečná. Symptomem je, že i přes kritičnost aktuálního závodu o čas s postupně neodvratnějšími následky krize nepovažuje většina společnosti ochranu klimatu za stejně důležitý úkol veřejné politiky jako hospodářský rozvoj vedoucí k většímu bohatství.

Protože nás dnes sužuje více světových krizí, jejichž odvrácení bude stát primárně na naší schopnosti spolupracovat s dalšími národy při hledání společných řešení, souvisí tato otázka se zmiňovaným nacionalismem. Osvícenství vytvořilo vlastní obraz, který v plnosti ospravedlňuje pohled na jiné než evropské kultury jako méněcenné. Tím je odsoudilo ke kulturní závislosti na bílém muži, který u nich má provést takový modernizační proces, k jakému došlo v Evropě. Mezi většinou evropských národů se vytvořil rovnou i dojem, že pokusit se porozumět těmto kulturám má smysl spíše ve vědeckých kruzích než mezi veřejností. V Česku zároveň aktuálně panuje zvláštní podoba nacionalismu, která se projevuje mimo jiné vymezováním se vůči ostatním etnikům humorem až nenávistí. Často se v něm tak projevuje pojetí národu z 19. století spojené s bojem českých obrozenců a jejich výkladem historie. To dodnes neumožňuje postavit úplné mosty ke skupinám, které vyznávají jiné hodnoty, než které měli vyznávat „naši“ předci. A přestože je míra nenávisti určitě nižší než například na konci čtyřicátých let minulého století,⁷ předávají se předsudky mezigeneračně i těm nejmladším skupinám. Jak ukazují

4 Hans Joachim STÖRIG, Petr REZEK – Miroslav PETŘÍČEK – Karel ŠPRUNK (překl.), *Malé dějiny filosofie*, Praha 1999, s. 230.

5 Lissy GORALNIK – Michael NELSON, *Anthropocentrism* in: Ruth CHADWICK (edd.), *Encyclopedia of Applied Ethics*, Michigan State University 2012, s. 145–155. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-373932-2.00349-5> [náhled 7-7-2025].

6 Emily MARTIN, *This is the story of the first Earth Day—and why it mattered*, National Geographic, duben 2022. Dostupné z: <https://www.nationalgeographic.com/history/article/first-earth-day-history-legacy> [náhled 7-7-2025].

7 Jakub ŠLOUF – Daniela NEMEČKOVÁ, *Mimořádný lidový soud v Praze (1945–1948): retribuce jako služební úkol na hraně možností i profesní cti zaměstnanců justice*, Praha 2020.

výzkumy: čím více znaky se kultura přicházejících lidí od té české odlišuje, tím snadněji se stávají terčem nenávisti.⁸

Úloha školy

Velká odpovědnost leží na nedostatcích dnešního systému vzdělávání používaného na základních a středních školách. Ty například utvrzují dosavadní společenské rozdíly a předávají je do dalších generací.⁹ Zároveň svým velice pomalým zapracováváním nových vědních přístupů a častou snahou naroubovat je na ty stávající ponechávají v platnosti i různé stereotypy. Často se zároveň dějiny Čech vysvětlují ve výrazném oddělení od dějin evropských, natož světových. Společné trendy bývají vysvětlovány nedostatečně a tam, kde je prostor propojit jednotlivé události, zůstávají nadále bariéry. A přestože se vyučující snaží při vysvětlování poukazovat na podobnosti, v důsledku toho, že výuka vypadá spíše jako výčet politických událostí v každém jednotlivém státu, problémy nepochopení přetrvávají. Žáci si pak bez úspěšného vedení ze strany učitele nevytvoří v mysli syntézu, ale spíše seznamy s prohloubenými zeměpisnými hranicemi. Obecně má škola mnoho účelů a je pro moderní společnost naprosto nezbytná, protože umožňuje předávání určitého vlastního kulturního obrazu. Každý, kdo ji vychodí, by na jejím konci měl chápat vše potřebné, aby se mohl do společnosti úplně začlenit. Konkrétně nejen základními dovednostmi, jako jsou čtení, psaní a počítání, ale především pojetím vlastní kultury, aby jako správně kulturní člověk věděl například o společné národní minulosti nebo o zmíněných obrozencích. Podobně se ve škole konstruuje a předává určitý kulturní pohled i na zbytek světa.

V důsledku stálého roubování nových přístupů a neúplného vypořádání se s obrozeneckým pojetím národa se dodnes ve společnosti udržuje pojetí českého národa jako primordiálního společenství pocházejícího ještě od praotce Čecha. Naproti tomu světové dějiny jsou vysvětlovány výhradně perspektivou Evropanů a snaha pochopit je nezaujatě začíná při výuce pravěku a končí u starověku. Z takového přístupu vychází i ve školách používané rozdělení historických období na pravěk, starověk, středověk a novověk. Jejich hranice obvykle vyučující nepovažují za úplně přesné a představují proto alternativy, které se ovšem spíše pojí na politické události. Asi nejčastěji používaným mezníkem je pád Říma v roce 476 n. l. a objevení Ameriky Evropany v roce 1492 n. l., které je spojeno s následným podmaňením si tamních kultur. Spíše jako podpurné jsou následně představovány změny

8 Milan TUČEK, *Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR – únor/březen 2023*, CVVM 2023. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje/5665-vztah-ceske-verejnosti-k-narodnostnim-skupinam-zijicim-v-cr-unor-brezen-2023> [náhled 25-5-2025].

9 Daniel PROKOP, *Slepé skvrny: o chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvěch české společnosti*, Brno 2020, s. 65–90.

v myšlení, ke kterým kolem těchto mezníků dochází a které charakterizují nově nastupující období. Příkladem může být renesance, která se rozvíjí od 14. století a celoevropského rozkvětu zažívá ve století po objevení Ameriky. A i přes své obrovské následky pro jednotlivá lidská společenství jsou obdobně okrajově zmiňovány klimatické posuny. Způsob uvažování, který si ze školy žáci odnáší, pak víceméně podporuje zažitě stereotypy a kloubí se spolu s nacionalismem a evropocentristem ve společenské nepochopení jiných kultur a náboženství. To v dnešní době, kdy se svět více a více propojuje díky globalizaci a kdy je tedy setkávání různých kultur a náboženství nevyhnutelné, vede především k odmítání budovat mosty a vést dialog.

V návaznosti na všechny zmíněné problémy si myslím, že pro překonání nových celospolečenských výzev mírovou cestou by extrémně pomohla změna toho, jak o světě skrze svou minulost uvažujeme. Na otázky dnešního světa by dokázal lépe odpovídat přístup více otevřený globálnímu pohledu, který by tak mohl dávat upřímnější důraz také na vzájemné ovlivňování kultur a na závislost člověka na přírodě. Především by umožnil to, aby lidé nepropadali zbytečnému strachu jen proto, že jim něco připadá cizí. Abychom dějiny a naši společnost chápali celistvě, není možné opustit vysvětlování dějů určité oblasti společenského vývoje. Politické, hospodářské, sociální a další dějiny mají své místo i na středních a základních školách a mým záměrem není některé z nich vypouštět. Naopak si myslím, že zmiňovaných cílů lze v úspěšné míře dosáhnout i pouhou úpravou mantinelů, které pro vyprávění historie používáme. Stejně jako může být pro historickou rekonstrukci události A klíčové, zda zmíníme událost B dříve či později – a jejich vzájemný kontext nám tak může sám nabídnout řešení –, i dělení epoch, které používáme jako základ našeho výkladu, nás vede k určité odpovědi. Jak jsme již představili a ještě více představíme, vede nás aktuálně používané dělení spíše k utvrzování společenských problémů. Dává proto smysl hledat dělení jiné.

A právě takový model navrhnul Stephen Morillo ve svých knihách *Frameworks of world history*¹⁰ a *War and Conflict in the Middle Ages*.¹¹ Přestože se druhá z knih zabývá především válkou, zobrazuje ji komplexně a také jako následek ostatního společenského a přírodního dění. Poměrně kriticky se vyjadřuje na adresu našeho doposavad užívaného dějinného rozdělení. Jako jeden z problémů spatřuje, že obvykle používaný pojem středověk v sobě nese i výrazný mocenský aspekt. Ten při svém bádání našli Kathleen Davisová a Michael Puett. Podle jejich teorie získal pojem dnešní význam a široké rozšíření až s nástupem kolonialismu, kdy bylo potřeba skrze evropský civilizační posun legitimizovat nadřazenost nad ostatními civilizacemi a kulturami.¹² Tuto teorii podporuje i fakt, že dodnes je často možné

10 Stephen MORILLO, *Frameworks of world history*, New York 2014.

11 Stephen MORILLO, Karla KORTEOVÁ (překl.), *Válka a konflikt ve středověku: globální pohled*, Praha 2023.

12 J. RÁKOSNÍK, *Co je nového v historii*, s. 61.

se ve společenském diskurzu setkat s označením, že určité etnikum stále žije jako ve středověku. Morillo proto navrhuje alternativní rozdělení dějin, a to na základě klimatických podmínek a způsobu, jak se jim lidé přizpůsobovali. Studium civilizací po celém světě se mu touto optikou podařilo najít určité, i když samozřejmě nikoliv absolutní, společné trendy. Tři období klasického dělení dějin tak vidí v jiném světle. V období antiky spatřuje rozvoj úspěšných civilizací v Americe, Evropě i Asii a dává ho do souvislosti s tzv. římským teplým obdobím. To umožnilo vyšší výnosnost pozemků, takže i všestranný rozvoj společností a jejich státních zřízení. Následný útlum až rozpad těchto civilizací spojuje s antickou malou dobou ledovou, která podle něj měla trvat mezi lety 540 až 660 n. l. Všechny dosavadní říše byly v tomto období vystaveny snížené úrodě, epidemiím a návalu kmenů, které se stěhovaly do úrodnějších oblastí.¹³ V případě Evropy by do tohoto období spadaly pozdější fáze stěhování národů a také například selhání pokusu o „renovation imperii“ byzantského císaře Justiniána I.¹⁴

Poté mezi lety 850 a 1300 následovalo období středověké klimatické anomálie, během které se nové společnosti rozvinuly do feudálního a jiných nových systémů, které umožňovaly v něčem efektivnější mobilizaci sil než předchozí říše.¹⁵ Po roce 1300 došlo k dalšímu teplotnímu otřesu a začala celosvětově malá doba ledová, která se táhla až do 19. století. Její začátek se projevil především morovou epidemií, která se prohnala téměř celou Eurasií a všechny civilizace výrazně oslabil.¹⁶ V následující době prošly všechny společnosti velkým mentálním pokrokem. Vědy se postupně rychleji rozvíjely a zemědělství se zdokonalovalo, až dospělo v agrární revoluci. Teprve za průmyslové revoluce společnosti opustily svůj zemědělský charakter, který jim byl doposud vždy vlastní. Během 18. století začala malá doba ledová pozvolna ustupovat.¹⁷ K tomuto přírodnímu oteplování se následně, byť jen postupně, začal přidávat růst globálních teplot způsobený skleníkovými plyny z lidské činnosti, se kterým se setkáváme dodnes.¹⁸

Morillem navržené rozdělení dějin není dokonalé. Je možné mu vytknout, že určité události příliš zjednodušuje, aby dokázal najít společné, pro celý svět zobecnitelné závěry. Zároveň nemůže fungovat jako univerzální odpověď na všechno dění nebo jako obecný recept na osud civilizací, protože je možné sledovat pády říší i v obdobích, která jsou klimaticky poměrně stabilní a příhodná. Na druhou stranu, jak svým výzkumem Morillo potvrzuje, je klima jedním ze základních pilířů

13 S. MORILLO – K. KORTEOVÁ, *Válka*, Praha 2023, s. 308–309.

14 John HORGAN, *Justinian's Plague*, World History Encyclopedia, prosinec 2014. Dostupné z: <https://www.worldhistory.org/article/782/justinians-plague-541-542-ce/> [náhled 6-7-2025].

15 S. MORILLO, *Válka*, Praha 2023, s. 310.

16 Tamtéž, s. 310.

17 Tamtéž, s. 314.

18 Benjamin SANTER – Susan SOLOMON – David THOMPSON – Qiang FU – Yaowei LI, *Human influence on climate detectable in the late 19th century*, PNAS, červen 2025. Dostupné z: <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2500829122> [náhled 6-7-2025].

civilizace. Pokud bychom proto ve školách postavili hlavní časovou osu dějin na základě globálních klimatických období, rozvázali bychom si ruce pro komplexnější pochopení celého světa a také ostatních kultur. Pochopitelně není možné očekávat, že by výuka dějepisu na základních a středních školách mohla hned po zavedení jiného časového dělení jakkoliv komplexněji představit dějiny vzdálenějších částí světa. Pro současné učitele by to bylo z časových důvodů nemožné. Na druhou stranu ale už samotné obecné poznamenání, že se civilizace a kultury vyvíjely ne úplně různě a vždy při tom sdílely společný osud v rámci jedné planety, by mohlo posílit naši ochotu jim naslouchat na místo obávání se jinakostí. Nabízí se kritika, že jednotlivé regiony jsou svými přírodními podmínkami specifitější a také, že určitý klimatický jev může přinést na jednom místě jedny následky, zatímco jinde přímo opačné. Například v jednom regionu se začnou vyskytovat častěji sucha, naopak ve druhém jsou to deště. Takové změny pochopitelně není možné odbít tvrzením, že jde o anomálie. Především z důvodu, že se vždy řídí fyzikálním řádem. Ani taková rozporuplnost ale netlumí platnost našich závěrů. Například, když dojde ke snížení teplot, následným neúrodám, hladu a rozšíření epidemií, bude jedno, jestli k takové situaci dojde v Evropě, Africe, Asii nebo kdekoli jinde. Následkem vždy bude smrt množství obyvatel, omezení hospodářské i společenské aktivity a nutnost improvizace a inovace. Protože se žádný klimatický výkyv nemůže projevit na přírodě náhodně – jelikož se řídí určitými zákonitostmi, a ani jeho následky na společnost tak nemohou být náhodné –, bylo by nesmyslné nevytvářet praktická zobecnění. Právě na nich můžeme stavět vysvětlení historického vývoje vzájemného působení společnosti a přírody.

Díky tomuto přístupu by mohla společnost přijmout větší respekt nejen k jiným kulturám, ale také k přírodě, a tak se vymanit z nebezpečných dopadů dnešního antropocentrismu, který nám umožňuje přírodu využívat bez ohledu na následky.

Lukáš Mikulecký studuje 2. ročník bakalářského oboru historie na FF UK a 1. ročník bakalářského oboru učitelství ZSV + dějepis na PedF UK. Zajímá se o moderní dějiny a jejich propojení s dnešním světem. Protože by rád v budoucnu vyučoval dějepis, lákají jej právě otázky týkající se toho, jak bychom měli o dějinách „vyprávět“, abychom mohli budoucí žáky a jejich generaci připravit do života co nejefektivněji.